

пуляризатор лучших произведений мирового искусства, а также украинской свободолюбивой идеи в Украине и за ее пределами. Его по праву считают одним из первых отечественных авторов книжной иллюстрации. Он в совершенстве овладел технологией полиграфического искусства, рекомендательными методами изготовления печатных форм. Его личное издание «Живописная Украина» (1844), а также иллюстрации к книге «История Суворова» (32 иллюстрации), иллюстрации к повести Н. Гоголя «Тарас Бульба» стали выдающимся явлением в истории украинской национальной культуры, важным шагом на пути развития реалистического искусства, в частности в книжной иллюстрационной графике.

ACADEMICIAN T. SHEVCHENKO AND PUBLISHING (On the occasion of the 200th anniversary of Taras Shevchenko)

The multifaceted talent of outstanding Ukrainian poet and artist Taras Shevchenko studied from a new perspective: T Shevchenko - artist, printers, popularizer of the best works of world art, as well as Ukrainian freedom-loving ideas in Ukraine and abroad. He is considered one of the first domestic authors of book illustration.

УДК 945

В. О. Микитишин

Українська академія друкарства

КОНЦЕПЦІЯ ВИНИКНЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ДРУКАРСТВА ЗА ІВАНОМ ОГІЄНКОМ

В статті подається думка відомого українського вченого — мовознавця, письменника й релігійного діяча митрополита Іларіона (Іван Огієнко), щодо проблеми виникнення книгодрукування в Україні.

Ключові слова: книгодрукування, друкарня, верстат, джерела, братства, пам'ятки.

В історії людської цивілізації нелегко віднайти народ, подібний українському, який, маючи тисячолітню традицію державотворення, збагативши вершини людського поступу самобутньою культурою, протягом століть опісля був позбавлений права знати правду про себе. І ось тепер, у добу духовного й національного відродження, маємо щораз більше можливостей неупереджено й розважливо поміркувати над багатьма сторінками нашої драматичної історії, власноруч стерти фальшивий глянець, здавалося б, назавжди покладений на ці сторінки тоталітарною системою.

Викарбувано на таких сторінках немало імен кращих синів і дочок українського народу, зокрема діячів науки, культури, освіти, які, незважаючи на

тяжкі випробування долі, увесь свій талант, зусилля, а нерідко й життя клали на вітар боротьби за одвічну мрію — здобуття державності. Та замість заслуженого пошанування й доброї пам'яті нащадків імена цих людей багато десятиліть у нас свідомо замовчувалися або були позначені ганебним тавром запроданців, відщепенців, зрадників інтересів народу. Серед постатей, реабілітованих історією, але ще глибинно не пізнаних, не поцінованих в Україні можна назвати Івана Івановича Огієнка.

Одне беззаперечно: він чесно й сповна служив українській справі, до останніх днів свого довгого й важкого життя не полишав сподвижницької діяльності на ниві відродження нації, в захисті, а згодом в утвердженні та розвитку рідної мови, культури в цілому. Переконає в цьому хоча б той факт, що бібліографія наукових, публіцистичних та художніх праць ученого, за неповними даними, складає понад тисячу одиниць.

Серед багатьох українознавчих студій професора І. І. Огієнка, яким при-таманний особливо високий рівень наукового мислення, теоретичних узагальнень, переконливість аргументації, широта охоплення джерельного матеріалу й водночас емоційність, простота, дохідливість викладу, можна, без перебільшення, назвати в ряді перших «Історію українського друкарства».

Цю книгу автор писав з особливим старанням. Він був глибоко переконаний у необхідності активізації досліджень саме на цьому пласті української культури — багатому, різнобічному і, на жаль, ще не дослідженому, не пізаному науковцями, а відтак і читацьким загалом. Ось із якою щирою любов'ю в цей предмет, з якими цінними конкретними міркуваннями-пропозиціями звертається І. Огієнко в листі зі Львова до А. Кримського: «Друга ділянка, в якій я тепер працюю (першою була історія української мови — *авт.*), це — українська палеотипія, а власне — історія українського друкарства. Це величезна і величезна ділянка нашої культури, а потім тим ще й досі стоїть вона облогом... Друкарство — це така велика ділянка в нашій культурі, що праці хватить на ціле життя не одному поколінню. Дуже шкодую, що при Академії наук нема спеціальної кафедри палеотипії — я б зв'язався з цією кафедрою і працював би для неї, як віл» [1].

До написання фундаментального дослідження з історії українського друкованого слова І. Огієнко приступив тоді, коли вже видав більше десятка окремих нарисів-розвідок з цієї теми. Це, зокрема, «Як Москва знищила волю друку Києво-Печерської лаври» (1921), «Свято нашої культури: нарис з історії початків українського друкарства» (1924), «Друкарська трійця — Фіоль, Скорина і Хведорович» (1924), «Дерманська друкарня» (1925). Для повноти охоплення джерельною базою він ще здійснює поїздку до Кракова, де працює в архівах, перечитуючи сотні стародруків, віднаходячи все, що стосувалось друкарства загалом і українського зокрема. І ось 1925 року накладом Наукового товариства імені Шевченка у Львові виходить праця — «Історія українського друкарства. Т. I. Історико-бібліографічний огляд українського друкарства в

XV–XVIII вв.». У післямові до книги автор, констатує фрагментарність і описовість розробки цієї теми попередниками, відсутність з цієї дисципліни спеціальних досліджень, власний підхід до розгляду зазначеної проблеми, пояснює: «Такий стан речі примусив мене поставити собі завдання бодай зібрати докупи все те, що досі зроблено в нас з цієї широкої дисципліни, і відповідно пояснити зібране й доповнити там, де це було можливим. Я поставив собі завданням у міру можливості освітити всі головні моменти в історії українського друкарства, виразно намітити всі найголовніші віхи його» [2].

Реалізації цього завдання підпорядкована й структура книги: основними віхами українського книгодрукування автор визначив білорусько-українське книгодрукування, друкарство на галицькій землі, на Київщині, Чернігівщині, Поділлі. Окремо досліджується стан друкарства в слов'янських народів та друкарство інших національностей на території України.

Вихід книги у закордонній Україні був зустрінутий дуже прихильно. На сторінках періодичних видань з'явилося ряд схвальних відгуків, ґрунтовних рецензій. Варто подати одну з найхарактерніших оцінок, яку висловив відомий львівський професор К. Студинський: «Ми повинні віднести до цієї книжки не то із захопленням і пошаною, а із подивом для совісті й точності автора, для ясного викладу, яким пронизаний величний твір, для тої легкості пера, котрим орудує автор... Серед культурних націй, як англійська, така книжка знайшлася б у кожній хаті інтелігентного громадянина» [3]. Зовсім інша доля судилася цьому виданню в радянській Україні. Офіційна книгознавча наука відбулася здебільшого відвертим мовчанням. Навіть у тематичному випуску збірника наукових праць «Федоровские чтения», що був спеціально присвячений 400-літньому ювілею книгодрукування в Україні і в якому було вміщено цілий ряд наукових розвідок українських учених, немає жодного посилання ні на І. Огієнка, ні на його працю.

У найповнішому за останні шістьдесят років академічному виданні за редакцією члена-кореспондента АН УРСР П. Попова, присвяченому історії українського книгодрукування, ім'я І. Огієнка також не згадується.

1964 року в Києві широко, на державному рівні відзначалася ювілейна дата — 400-річчя початку книгодрукування в Росії. Цій події було приурочено ряд політичних і наукових заходів — урочисті збори громадськості столиці України, наукова сесія АН УРСР, наукова сесія Київського університету, і такий же захід у вищій партійній школі. За матеріалами проведених сесій було здійснено розкішне (в поліграфічному плані) видання книги з доволі дивною з точки зору смислових і політичних акцентів назвою — «Українська книга. Збірник, присвячений 400-річчю російського книгодрукування». Саме тут в одній із статей — «Роль Києва в історії книгодрукування XVII–XVIII ст.», автором якої був член-кореспондент АН УРСР П. Попов, — вперше за багато років було згадано І. Огієнка і його працю «Історія українського друкарства». Але, звичайно ж, у різко негативному контексті:

«Історія книгодрукування в Києві досі мало вивчена взагалі й майже зовсім не досліджена з марксистсько-ленінських методологічних позицій. Існуючі праці, створені дореволюційними істориками лаврського книгодрукування П. Троцьким, Х. Тітовим, наскрізь клерикальні, а праця І. Огієнка з історії давнього українського друкарства до того ж ще й націоналістична» [4].

Негативні оцінки базувалися, безперечно, на офіційно затверджених ідеологічних постулатах, які сконцентровано виражені у виразах, взятих ювілейного книгознавчого видання: «Друкарству на Україні передували перші кроки його розвитку в Росії, зокрема в Москві на початку другої половини XVI століття. Книгодрукування сприяло... розширенню і зміцненню політичних, економічних і культурних зв'язків між братніми російським та українським народами» [5].

Усе, що не «вписувалося» в конкретну ідеологічну «схему» ще донедавна вважалося антинауковим, а отже, шкідливим. Огієнкова «Історія українського друкарства» зі схеми випадала взагалі, тому й потрапила до спецховищ і була під забороною більше шести десятиліть.

Які ж принципи положення цього дослідження викликали заперечення в нашій офіційній науці? Передусім йдеться про обрану й науково обґрунтовану І. Огієнком концепцію виникнення і розвитку українського друкованого слова як складової української культури. Особливість її в тому, що автор з самого початку піддав сумніву домінуючі до цього у вітчизняній науці твердження щодо підпорядкованості українського друкарства російському, а також діюче донедавна датування початків і подальших етапів розвитку книгодрукування для українців.

Виносячи на суд громадськості свою глибоко обґрунтовану наукову концепцію виникнення й розвитку українського друкованого слова, Іван Огієнко насамперед доводить: друкарство в Україну прийшло не зі Сходу, а з Заходу, до того ж задовго до виходу в Москві 1564 року першої датованої друкованої книги — «Апостола» І. Федорова. Жодним чином не применшуючи ролі й значення І. Федорова в розвитку друкарської справи (цій постаті автор присвятив 49 сторінок своєї книги), він, однак, вважає його не засновником книгодрукування в Україні, а фундатором постійного друкарства на українських землях. Дослідник цитує нововіднайдені архівні документи, посилається на висловлювання ряду зарубіжних і вітчизняних учених, які вважали, що ще раніше — до прибуття І. Федорова у Львів і заснування ним у 1572–1573 р. друкарні та видання 1574 р. «Апостола», на західноукраїнських землях існувало книгодрукування.

Серед таких авторитетних у західному світі учених найперше слід назвати польського дослідника Є. Бандтке. У своєму багатотомному ґрунтовному дослідженні «Історія друкарень у Королівстві Польському і Великому Князівстві Литовському і в краях закордонних, де польські справи творилися» він присвятив окремий розділ аналізу зародження та розвитку книгодрукування у

Львові. Вже на початку розділу вчений ствердив: «Іван Федоров не заложив, а обновили тут друкарню руську, рік 1573» [6].

Інший дослідник історії слов'янського кириличного книгодрукування, родом з Галичини, Д. Зубрицький стверджував: «Той факт, що у Львові перед Іваном Федоровичем, тобто 1574 роком, існувала руська друкарня, не підлягає ніякому сумніву, хоча ми не в змозі показати пам'яток друкарства цієї епохи. Якщо могла існувати друкарня в 1491 р. у Кракові, в 1525 році у Вільні, чому не могла бути у Львові, всередині Русі, де потреба таких книг була далеко ширша, як деінде, тому що саме в самій Львівській і Перемиській дієцезії було понад 4000 церков» [7].

Варто підкреслити, що факт існування друкарства на західноукраїнських землях у дофедоровський період відстоюють учені, яких важко запідозрити в прихильності українського національного руху, а отже, в упередженості чи суб'єктивізмі на користь першості українського друкарства над російським. Єжи Бандтке за плоттю і кров'ю був польським патріотом, а Денис Зубрицький — галичанин, один із прихильників ідеї «єдинства руського народу», до того ж активно заперечував можливість самостійного розвитку української мови. Та, незважаючи на це, з боку російських дослідників цієї проблеми як дорадянського, а особливо радянського періодів, подібні твердження категорично заперечувалися. Та й тепер, після опублікування в науковій періодиці ряду нових архівних документів, про які йтиметься нижче, чимало російських учених категорично не хоче визнавати факту появи українського друкованого слова раніше від російського. Про це йшлося, зокрема, на II Міжнародній конференції (конгресі) з проблем славістики, що проходила в жовтні 1996 р. на базі Андалузського міжнародного університету, де український дослідник М. Тимошик виголосив доповідь «До питання про концепцію виникнення і розвитку українського друкованого слова в контексті поширення друкарства у слов'янських народів». Для російських учених — учасників конгресу, й цього разу аргументи виявилися «непереконливими». І слід віддати належне відомим ученим-славістам, учасникам конгресу з Польщі, Чехії, Болгарії, які цю концепцію автора не лише підтримали, а й захистили від надмір заполітизованих виступів деяких російських колег.

Багаторічне офіційне табу на зазначену тему несподівано сміливо порушив у 1968 р. львівський науковець О. Мацюк. Його стаття «Чи було книгодрукування в Україні до Івана Федорова?», вміщена в другому числі науково-інформаційного бюлетеня при Раді Міністрів УРСР «Архіви України», справила ефект своєрідної бомби: на обґрунтоване в назві статті питання автор розважливо й аргументовано давав позитивну відповідь. Безперечно, поява такої публікації стала можливою через послаблення цензурного свавілля в період затухання «хрущовської відлиги».

Що ж «крамольного» для офіційної української науки відкрив львівський дослідник? Детально оглянувши бібліографію зазначеного питання,

О. Мацюк уперше оприлюднив на підтвердження своєї концепції віднайдені у Центральному державному історичному архіві у Львові два документи, які однозначно вказують на існування у Львові друкарні ще в 1460 році, тобто за сто дванадцять років до прибуття туди Івана Федорова (1572). Обидва документи писані латинською мовою й датуються, відповідно, 23 липня 1791-го та 20 жовтня 1792 року.

Ретельно зіставивши й проаналізувавши ці та інші архівні документи, зокрема ті, що стосуються життя й діяльності Степана Дропана та його друкарні (про це є кілька документів у львівських архівах), О. Мацюк небезпідставно вважає «існування друкарні у Львові, починаючи з 1460 р., безперечне», а Степана Дропана — «зачинателем українського друкарства» [8].

Відкриття невтомного дослідника українських стародруків О. Мацюка схвально підтримали й інші українські науковці, зокрема: М. Марченко та Г. Сургай, П. Плюш, О. Губко, М. Кубанська-Попова, М. Савка, Я. Запаско. Яким Запаско, зокрема, у своїй останній розвідці «Про дофедоровське книгодрукування в Україні» висловлює власне припущення щодо існування у Львові друкарні до 1460 року. «Звичайно, така рання поява друкарства в Україні, зокрема у Львові, дещо несподівана, адже друкарня Степана Дропана була другою в Європі після Гутенбергівської. Але, якщо взяти до уваги високий рівень економічно культурного розвитку Львова на той час, його тісні зв'язки з західними, зокрема безпосередньо з німецькими, містами, про що є багато свідчень (наприклад, до середини XV ст. папір до Львова доставлявся майже винятково з німецьких і польських паперових млинів), то стає зрозумілою поява книгодрукування у Львові раніше інших міст Європи» [9].

Отож, маючи вагомі писемні аргументи, сьогодні можна вже твердо, без будь-яких застережень, як це робилося досі, однозначно тлумачити напис на надмогильній плиті І. Федорова як визнання факту існування українського друкарства у Львові (та й в інших містах України, зокрема, Почаєві, Києві) задовго до прибуття сюди Івана Федорова. У перекладі І. Крип'якевича напис звучить так: «Іван Федорович, друкар Москвитин, котрий своїм заходом занедбане друкарство обнови́в, умер у Львові. Друкар книг перед тим невидимих...» [10].

Логічно вмотивованим є поділ І. Огієнком початків українського друкарства на два періоди:

- власне на українських землях;
- поза етнічними українськими землями.

Що ж до появи друкованих книжок для українців поза етнічними українськими землями, то тут І. Огієнко однозначно називає рік 1491-й. Саме тоді в Кракові за сприяння української громади німецький друкар Швайпольт Фіоль випускає у світ кириличним шрифтом Часословець і Осьмигласник, які не лише були оформлені за зразком рукописних західноукраїнських книжок, а й набрані за тогочасним українським правописом.

Іван Огієнко дав сучасним дослідникам історії українського друкарства величезний фактологічний матеріал щодо того, яке місце посідає в історичному розвитку українське друковане слово серед європейських народів загалом та слов'янських зокрема.

Як відомо, батьківщиною друкарства визнано Німеччину. Заходами видатного німця Гутенберга в 1450 році у його друкарні у Майні народилася перша в Європі друкована книга, започаткувавши подальше поширення друкованого слова по Європі до слов'янського світу. Воно мало таку послідовність:

чехи — 1478, українці — 1491, чорногорці — 1493, поляки — кін. XV ст., білоруси — 1517, серби — 1553, росіяни — 1564, болгары — 1641.

Таким чином, українці другими після чехів у слов'янському світі запровадили в себе друкарство. Більше того, одним із пунктів (п. 8) Гадяцької угоди 1658 р. гетьмана України І. Виговського з польським королем спеціально було передбачено волю українського друку: «Колегії, школи й друкарні, скільки їх буде потрібно, вільно засновувати, вільно науками займатися і друкувати різні книжки» [11].

1. Архів Митрополита Іларіона у Вінніпезі (Канада). — Коробка 17, папка «Листування». 2. Зернова А. Начало книгопечатания в Москве и на Украине / А. Зернова. — М., 1947. 3. Коляда Г. До питання про українське друкарство перед Іваном Федоровим / Г. Коляда // Радянське літературознавство. — 1962. 4. Коляда Г. Друкарь книг, перед тем невидимых / Г. Коляда // Радянське літературознавство. — 1959. 5. Крип'якевич І. Перший український друкар / І. Крип'якевич. — Львів, 1924. — С. 8. 6. Мацюк О. Чи було книгодрукування на Україні до Івана Федорова. О. Мацюк // Архіви України. — 1968. — № 2. — С. 10, 12. 7. Мацюк О. Ще про початки книгодрукування на Україні / О. Мацюк // Архіви України. — 1971. — № 1. — С. 27–29. 8. Огієнко І. Історія українського друкарства / І. Огієнко. — Вінніпег, 1983. 9. Попов П. Роль Києва в історії книгодрукування XVII–XVIII ст. П. Попов // Українська книга. — К., 1965. 10. Тимошик М. Голгофа Івана Огієнка / М. Тимошик. — К. : Заповіт, 1997. 11. Тимошик М. Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження / М. Тимошик. — К. : Наша культура і наука, 2000.

КОНЦЕПЦІЯ ВОЗНИКНОВЕННЯ УКРАїнСКОГО КНИГОПЕЧАТАННЯ ПО ІВАНУ ОГІЄНКО

В статтє подаються взгляды знаменитого украинского ученого — языковеда, писателя и религиозного деятеля митрополита Иллариона (Ивана Огиенко), на проблемы возникновения книгопечатания в Украине.

THE CONCEPT OF EMERGENCE OF UKRAINIAN TYPOGRAPHY ACCORDING TO IVAN OHIENKO

This article presents beliefs and ideas of a famous Ukrainian scientist, who was a linguist, a writer and a religious leader metropolitan Illarion (Ivan Ohienko). He also investigated the problem of emergence of typography in Ukraine.